

Ю. В. Єременко, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТАНАТОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ МЕДІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Єременко Ю. В.

Деякі особливості танатологічного дискурсу в контексті сучасної медійної культури України.

Автор аналізує певні естетичні особливості сьогоденного танатологічного дискурсу, у тому числі, з погляду естетичних та ціннісних орієнтирів модерної масової культури та її впливу на сприйняття феномену смерті.

Ключові слова: смерть, небуття, потворне, естетичне, онтологічне, емоційне, етичне.

Єременко Ю. В.

Некоторые особенности танатологического дискурса в контексте современной медийной культуры Украины.

Автор анализирует определенные эстетические особенности танатологического дискурса, в том числе, с точки зрения эстетических и ценностных ориентиров современной массовой культуры и ее влияния на восприятие феномена смерти.

Ключевые слова: смерть, небытие, безобразное, эстетическое, онтологическое, эмоциональное, этическое.

Смерть і – в більш широкому сенсі – небуття не являє себе людині безпосередньо (онтологічний статус небуття знижений: його або немає, або воно уявляється “іншим” для буття, тому опиняється за межами рефлексивних зусиль), а тільки через свої “означення” – комплекс різноманітних образів, які вказують на близьку “присутність” смерті. А. М. Чанишев справедливо зауважив з цього приводу, що “небуття є невидимим, воно не дано безпосередньо, воно завжди ховається за спину буття. Небуття вбиває, але вбиває руками буття” [1, с. 6]. Звичні елементи навколишнього світу в певному

контексті перетворюються на знаки загрози небуття, і розпізнаємо їх – спочатку інстинктивно лякаючись, потім - логічно осмислюючи.

“Вранці у дворі будівлі обласної ради знайомий чоловік спитав:

– Чуєте запах?

Я прислухався – нічого особливого. Місто велике, хіба мало від чого може йти дивний запах...

За декілька хвилин свідомості довелося змиритися з тим, що це взагалі можливо, що це відбувається, це трапилось. Що в центрі міста, практично на території центрального парку, на площі Героїв Великої Вітчизняної війни, у місці відпочинку луганчан, поряд із майданчиком для дітей війна розташувалася в усій своїй жахливій потворності.

– Ні, цього не може бути, – говорили одні.

– Подивіться, кров натекла на асфальт, – запевняли їх.

Зібравши остатки мужності, вирішили підійти до фургонів (два фургони та один причеп)...

Зблизька, де наслідки розкладу відчуваються вже чітко, подумалося про поля великих битв. Про те, що являли вони собою після того, як гармати стихали...

Кров дійсно натекла, пляма доповзла до середини дороги. Вітер дув з боку парку, і в самому парку смерть не відчувалась, на перехрестях люди затримувались та дивились по сторонам.

Люди питали одне одного: навіщо треба було привозити сюди? Невже неможна відвести до іншого місця?

Як їм пояснити, що війна не визнає жодних інструкцій, правил, законів, оскільки сама є порушенням усіх законів, насамперед, закону життя?

О п'ятій годині (фургони давно вже уїхали) на площі з'явилися пожежники з шлангами. Вони змили кров з асфальту” [2, с. 3].

Так у червні 2014 року тінь смерті вперше нависла над Луганськом. Ще не було обстрілів міста, руйнувань і безневинних жертв – усе це було попереду. Саме (і лише) тінь, лише “означення” смерті – запах гниття тіл людей, загиблих

у битві під Металістом, та їхня кров на тротуарі. Цього, як випливає з цитати, виявилось достатнім, щоб викликати в очевидців екзистенціальний жах.

Образи, що складають смисловий простір смерті, синтезовані культурою протягом тисячоліть, і завдяки їм, ми здатні уявити непередставне. Таким чином, смерть, що належить, безсумнівно, до циклу онтологічних понять, осмислюється, перш за все, естетично.

Звісно, філософська проблематика, пов'язана зі смертю, опрацьовується стільки ж, скільки існує сама філософія. У той же час, відносно невеликий сегмент філософського знання охоплює її естетичні аспекти. Тут варто згадати роботи О. В. Буткевича, У. Еко, Н. Колтакової, Ю. Кристевой, С. О. Лишаєва, Т. В. Мордовцевої, О. О. Осанова, В. І. Самохвалової, Н. К. Харта.

Однак сьогодні, у зв'язку з війною на Донбасі, український соціум опинився у нештатній духовній ситуації, коли йому доводиться щодня мимоволі занурюватися в смисловий простір смерті, більше того, багато українців мало не щодня стикаються з нею у реальності, а мас-медійний простір переповнено семантикою смерті та образами танатологічної естетики. Щоб адаптуватися до цієї ситуації, суспільство має докласти додаткових зусиль для осмислення феномену смерті.

Спробою окреслити деякі естетичні особливості сьогоденного танатологічного дискурсу і є ця стаття.

Варто згадати цікаву, хоч і не беззаперечну ідею Ю. Кристевой про те, що сприйняття огидної реальності (а труп – це саме втілення огидності) можливе лише через насолоду. Адже в огиді концентрується все те, що відкидає людина, від чого вона болісно відвертається (*рос. отвращается*) щоб продовжити жити. “У огиді є щось від нестримного і похмурого бунту людини проти того, що лякає її, проти того, що загрожує їй ззовні або зсередини, по той бік можливого, прийняттого, мислимого взагалі. Воно так близько і зовсім незбагнено. Воно наполегливо будить, турбує, розбурхує бажання” [3, с. 36]. Отже, можемо сказати, що огида – це психофізіологічний бунт проти смерті, “бажання” ж (з нашого погляду, коректніше назвати дане явище “цікавістю”) результоване

інтелектуальними інтенціями до рефлексії над цією незбагненною загрозою. Думка Ю. Кристевой може здатися надто екстравагантною, однак складно не погодитись із тим, що людині притаманний певний потяг до споглядання видовищ, пов'язаних зі смертю, чому в історії ми знайдемо безліч підтверджень.

Найбільш адекватним засобом естетичної маніфестації смерті та семантично пов'язаних з нею явищ (болі, хвороби, розкладу тощо), який відбиває природне ставлення до неї, є потворне. Онтологічне, естетичне та емоційне в цьому випадку пов'язані як смерть – потворне – огида. А “післясмаком” від сприйняття огидного, від його відторгнення цілком може виявитися (хоча і не завжди) гостре переживання буття “тут і тепер”, сполучене з відкиданням небуття, що репрезентується естетично. І це екзистенціальне переживання є тим гострішим, чим відвертіше і яскравіше через певні “означення” явлено людині загрозу небуття.

Утім, смислоутворююче значення ідеї смерті для будь-якої культури є таким важливим, що, якби для її естетичного вираження використовувалася лише естетика потворного, то для позитивних естетичних характеристик буття просто не залишилося б місця. То ж ідея смерті артикулюється через піднесене, трагічне, героїчне і навіть через прекрасне та комічне. Однак, коли семантика смерті репрезентується таким чином, на зміну огиді в емоційному сприйнятті приходять інші – позитивні відчуття. Йдеться не лише про катарсис в аристотелівському розумінні, але й про цікавість та навіть “бажання”, яке за Ю.Кристевой, розбурхує це незбагненне, незриме, всесильне джерело загрози нашому буттю. Звичайно, у цьому випадку сприйняття естетичного образу відбувається опосередковано, і між суб'єктом та об'єктом сприйняття виникає “захисний екран”, причому, набагато товстіший, аніж стінки фургону з трупами, про який ішлося на початку статті. Через цей “екран” суб'єкт приймає адаптовану смерть без неприємного запаху, яка навіть не завжди лякає і не викликає огиди.

Інакше кажучи, зв'язок між суб'єктом та об'єктом сприйняття здійснюється не в горизонті “я – ти”, а в горизонті “я – воно”, тобто потворне означає загрозу небуття, яка спрямована не на реципієнта і тому позбавлена для нього конкретності.

Сучасна масова культура вдало експлуатує цю амбівалентну особливість людської свідомості – потяг до споглядання танатологічних образів, сполучений з потребою в “переробці” викликаної ними огиди на позитивну емоційну реакцію. Танатос у парі з Еросом – головні герої сьогоденної інтернаціональної масової культури, яка заповнила й духовний простір України. Протягом довгих років тиражуючи та обігруючи танатологічні образи та сюжети, безкінечно репрезентуючи смерть через хвилююче, цікаве, чуттєво-еротичне, красиве тощо, ця культура привчила своїх споживачів до того, що смерть не є справжньою. Навіть смерть, репрезентована через потворне, – це лише видимість, гра, робота режисерів, акторів, гримерів, веб-дизайнерів. Ця смерть не пахне і не болить. Їй не співчують, бо вона не справжня. Її призначення – розважати та лоскотати нерви. Результатом сприйняття цієї культурної продукції стає утворення вже іншого ланцюжка онтологічного, естетичного й емоційного елементів: смерть – красиве (захоплююче тощо) – задоволення. Так відбувається викривлення дійсного змісту та аксіологічного значення людської смерті, а отже і життя.

Війна на Донбасі продемонструвала, до яких руйнівних для моральної свідомості наслідків призводить таке сприймання смерті. Передусім, це нестерпна легкість, з якою люди позбавляють життя одне одного. Знаковою в цьому сенсі постаттю є, на наш погляд, російський актор М.Пореченков, який багато разів сам програвав смерть на знімальному майданчику, а потім поїхав до Донецького аеропорту – пограти чи то в “кіно”, чи то в комп'ютерну “стрілялку”. Отже, девальвація смерті неминуче тягне за собою й знецінення життя.

Особливістю сьогоденної візуальної культури є розмивання кордонів між реальністю та її “художніми” (в широкому сенсі) образами. Нерідко це

робиться свідомо – “для картинки”. Саме так відбувалося влітку 2014 р., коли знімальні групи російських телеканалів їздили слідом за бойовиками, які стріляли з мінометів по житловим кварталам Луганська, фіксували жертви й руйнування, щоб показати їх як “злочини хунти” [4]. Певні епізоди історії кийвського Майдану наводять на думку про вдалу режисерську роботу – і при постановці самих подій, і при їх висвітленні в ЗМІ. Реальність моделюється за законами блокбастерів, технології яких спрямовані на те, щоб мінімізувати відстань від екрану до глядача, і цього нерідко не помічають самі учасники подій. Шоу, видовище стає найактуальнішою формою, яка більше, ніж інші, відповідає змісту сучасної культури та політики і стає одним із головних “агентів впливу” на масову свідомість. Результат цього впливу бачимо на прикладі кремлівської телепропаганди, яка день за днем, місяць за місяцем розгортає перед глядачами хибну панораму подій в Україні. Тому російські найманці, потрапляючи в полон до українських військових, нерідко твердять, що приєдналися до “ополченців” під впливом телебачення.

Естетизація потворних і страшних явищ, перетворення їх на видовища, їх нескінченне тиражування засобами мас-медіа призводять до того, що з погляду сприймаючого суб’єкта вони втрачають свої первинні естетичні, етичні та навіть сутнісні властивості, перетворюючись на картинки чистої видимості, пов’язані з реальністю, але не тотожні їй. На жаль, для багатьох жителів України (і не тільки), війна на сході перетворюється на серіал, знятий в постапокаліптичних декораціях, в якому на боці добра б’ються “кіборги” – герої комп’ютерних ігор та кінофантастики, на боці зла – істоти, яких не вбивають, а “знищують” (лексика для дегуманізації ворога, почерпнута з російських ЗМІ), в якому багато крові та смерті і все менше місця для реального людського співчуття.

Причин цього багато, але ми виділимо серед них дві найважливіші саме в контексті цієї статті. По-перше, це певна викривленість ціннісної свідомості суспільства, спричинена нескінченною грою масової культури в “несправжню”, “цікаву”, “красиву” і т.п. смерть. По-друге, надмір інформації, у т.ч. візуальної,

пов'язаної з загибеллю людей. Смерть із трагедії перетворилася на статистику, а цифри, як відомо, рідко викликають емоції.

Війна на Донбасі засвідчила, що результатом цього є знецінення людського життя. Знов набути цінності воно зможе тоді, коли смерть знов стане трагедією. Інакше кажучи, коли тріада її сприйняття, про яку йшлося вище, збагатиться четвертим елементом – етичним. Отже, матимемо таку схему взаємодії онтологічного, етичного, естетичного, емоційного: смерть – зло – потворне – огида. За умови присутності етичного начала смерть сприйматиметься в площині “я – ти”, тобто, як факт, що безпосередньо стосується самого суб'єкта.

Як зазначалося на початку статті, осмислити феномен смерті поза естетичним виміром досить складно, а для сьогоденної візуальної культури це практично неможливо. Однак багато що залежить від того, який саме набір образів пов'язується зі смертю, в якому контексті і заради чого. Адже одна справа, коли ця “гостра” тематика експлуатується, щоб утримати увагу дистанційованого від реальної небезпеки споживача інформаційного продукту, і зовсім інша, якщо йдеться про найважливішу після народження віху осмисленого людського буття.

Література

1. Чанышев. А.Н. Философия небытия // Философия и общество. – 2005. – №1. – С. 6.
2. Путкарадзе Л., Гусаков В. Хроника ЛНР. 18, 19 июня / Л. Путкарадзе, В. Гусаков. – Наша газета. – № 84 (3940). – 20.06.2014. – С. 3.
3. Ю. Кристева. Силы ужаса: эссе об отвращении / Ю. Кристева ; пер. с фр. А. Костиковой. – Харьков ; СПб., 2003. – 256 с. – (Гендерные исследования).
4. Кононов И. Луганский синдром и пути его преодоления [Электронный ресурс] / И. Кононов. – Режим доступа : <http://www.ostro.org/lugansk/politics/articles/45077>.

Yeremenko Yu.

Some Features of the Thanatological Discourse in the Context of Contemporary Media Culture in Ukraine.

The author analyzes some aesthetic features of modern thanatological discourse, including the influence of the aesthetic and axiological orientations of modern mass culture upon the perception of the phenomenon of death. From the author's point of view in culture the death is interpreted primarily aesthetically, although it belongs to the ontological concepts. Show, performance becomes the most relevant form of political and cultural influence on the mass consciousness which makes extensive use of death semantics and images. The aesthetization of ugly and terrible events, turning death into a performance, its endless replication by the media determines the fact they lose their essential properties from the point of view of the perceiver. In the culture's reflection over death phenomenon the ethical element must be present, in addition to the ontological, aesthetic, emotional ones. As a result, not only the consequence of death, but the life value would increase.

Keywords: non-existence, ugly, aesthetic, ontological, emotional, ethical.

Відомості про автора

Єременко Юлія Віталіївна – кандидат філософських наук, викладач кафедри хореографії Інституту культури і мистецтв ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Стаття надійшла до редакції 02.12.2014 р.

Прийнято до друку 26.12.14 р.

Рецензент – д. філос. н., проф. Єременко О.М.